Урок. Фразеологізми: значення, походження та вживання

Урок засвоєння нових знань з елементами дослідження · 45 хв

«Вогонь в одежі слова» — І. Франко

Проблемне питання уроку: Чому вираз виводити на чисту воду складається зі звичайних слів, а означає зовсім інше, і чому його не можна перекласти слово в слово?

Мета

Знаннєві	Діяльнісні	Ціннісні
• Учень або учениця записує визначення фразеологізму і називає три його ознаки (стійкість складу, цілісне значення, образність). • Називає групи фразеологізмів за будовою і значенням (зрощення, єдності, сполучення) та за частиномовним значенням (іменникові, прикметникові, дієслівні, прислівникові, вигукові). • Називає не менше трьох джерел фразеологізмів і наводить по одному прикладу.	• Відрізняє фразеологізм від вільного словосполучення і замінює його одним словом. • Визначає, до якої групи належить фразеологізм, і яким членом речення він виступає. • Замінює слово у реченні доречним фразеологізмом і пояснює вибір.	• Усвідомлює, що фразеологізми виражають національну специфіку мови, а тому не перекладаються дослівно. • Оцінює доречність фразеологізму в мовленні як ознаку мовної культури.

Базові поняття і терміни

фразеологізм, фразеологічне зрощення, фразеологічна єдність, фразеологічне сполучення, крилаті слова, іменниковий фразеологізм, дієслівний фразеологізм.

Форми роботи

- фронтальна бесіда
- письмове мозкове опитування в зошиті
- робота з текстом підручника
- робота в парах із таблицею

- редагування речень

Обладнання та реактиви

- підручник О. Ющука для 10 класу, § 12
- слайд із таблицею «Фразеологізми за значенням і за частиномовним значенням»
- слайд із таблицею «Джерела фразеологізмів»
- картки з таблицею для роботи в парах

Демонстрації

- Три речення на слайді («Він тримав язик за зубами», «Людей було хоч греблю гати», «Злодій накивав п’ятами») — помічаємо, що слова зрозумілі, але значення виходить зовсім не буквальне
- Таблиця груп фразеологізмів за значенням із прикладами (правити теревені, тримати язик за зубами, брати участь) — помічаємо, що в одних значення не випливає зі слів, а в інших його можна здогадатися
- Речення з фразеологізмом прикусила язика (за Нечуєм-Левицьким) на слайді — помічаємо, що весь вираз виступає одним членом речення, присудком
- Таблиця джерел фразеологізмів (під один гребінець, прокрустове ложе, Содом і Гоморра, буря у склянці води) — помічаємо, що образ пов’язаний із певною сферою життя чи книгою

Міжпредметні зв'язки

- Українська література — фразеологізми в реченнях із творів Нечуя-Левицького, Стельмаха, Франка
- Історія — походження висловів з античних міфів і Біблії (прокрустове ложе, Содом і Гоморра)
- Іноземна мова — інтернаціональні звороти (буря у склянці води) і неможливість дослівного перекладу

Місце уроку в темі

Попередній урок: Лексика. Пароніми та їхнє вживання у словосполученнях (вправи 58 і 59 підручника).

Наступний урок: Фразеологічні вирази. Кліше, штампи та складені найменування (§ 13).

Безпека

- Під час письмового мозкового штурму учні сидять рівно, зошит лежить на парті, ручки не передають через прохід.

- У роботі в парах учні не залишають місць, а розгортаються до сусіда по парті, стільці не відсувають.
- Слайди на екрані учитель показує з ноутбука, шнури проєктора закріплено, учні до обладнання не підходять.

Структура уроку

1. Організаційний момент — 1 хв
2. Актуалізація — 5 хв
3. Мотивація — 3 хв
4. Вивчення нового — 21 хв
5. Закріплення — 9 хв
6. Рефлексія — 4 хв
7. Домашнє завдання — 2 хв

Хід уроку

Організаційний момент — 1 хв

Учитель: Вітає клас, перевіряє готовність до уроку, оголошує тему й записує її на дошці.

Учні: Вітаються, готують підручник і зошит, записують число й тему.

Тема уроку «Фразеологізми: значення, походження та вживання». Учитель коротко повідомляє, що наприкінці уроку клас відповість на проблемне питання.

Актуалізація — 5 хв

Учитель: Проводить письмовий мозковий штурм, читає запитання по одному і дає 30 секунд на відповідь. Потім перевіряє відповіді фронтально.

Учні: Кожен записує відповідь у зошит одним рядком, після цього звіряє з відповіддю, яку озвучує клас.

Запитання 1. Як називається слово, що має кілька значень? Відповідь. Багатозначне. Запитання 2. Чим пароніми відрізняються від омонімів? Відповідь. Пароніми близькі за звучанням, але різні за значенням (військовий, воєнний), а омоніми звучать однаково, проте їхні значення не пов’язані (клуб диму, спортивний клуб). Запитання 3. Як правильно сказати, воєнний час чи військовий час? Відповідь. Правильно воєнний час, а військовий суд. Запитання 4. Що таке синонімічний ряд? Відповідь. Ряд слів, близьких за значенням. Запитання 5. Що таке переносне значення слова? Відповідь. Назва перенесена з одного предмета чи явища на інший (метафора).

Мотивація — 3 хв

Учитель: Показує на слайді три речення з протиріччям і ставить проблемне питання. Пояснює, що відповідь клас знайде на уроці.

Учні: Читають речення, обговорюють фронтально, висловлюють здогади.

На слайді три речення. «Він тримав язик за зубами». «Людей було хоч греблю гати». «Злодій накивав п’ятами». Питання вчителя. Чи справді хтось тримав язик за зубами, гатив греблю або махав п’ятами? Очікувана відповідь. Ні, ці вирази означають «мовчав», «було дуже багато» і «втік». Проблемне

питання. Чому вираз виводити на чисту воду складається зі звичайних слів, а означає зовсім інше, і чому його не можна перекласти слово в слово? Епіграф до уроку «Вогонь в одежі слова» (І. Франко).

Вивчення нового 21 хв

Учитель: Організовує три активності. Керує читанням § 12, роздає картки з таблицею для пар, показує слайд із джерелами фразеологізмів і ставить запитання на спостереження.

Учні: Читають текст, складають визначення, заповнюють таблицю в парах, спостерігають за прикладами й роблять висновки.

Активність 1. Робота з текстом підручника, § 12, с. 43, 44, 7 хв. Учні читають перші два абзаци параграфа. Завдання. Запишіть визначення фразеологізму і три його ознаки. Очікуваний продукт. Фразеологізмом називають стійке сполучення двох і більше слів, яке існує в мові як готова словесна формула і відзначається певною образністю (Ющук, с. 43). Ознаки такі: стійкий склад, цілісне значення, образність і емоційне забарвлення. Приклади рівнозначності слову чи словосполученню. Бути на сьомому небі означає почуватися щасливим, робити з мухи вола означає перебільшувати, як сніг на голову означає зненацька. Питання на спостереження. Чим фразеологізм відрізняється від вільного словосполучення? Відповідь. У вільному словосполученні кожне слово має власне значення і замінюється іншим, а фразеологізм відтворюється як готова формула з цілісним значенням (Ворон, с. 163). Активність 2. Заповнення таблиці в парах, 8 хв. На слайді й на картках подано таблицю з трьома групами за значенням і п’ятьма групами за частиномовним значенням. Завдання. Для кожного рядка запишіть ознаку і додайте власний приклад зі списку на слайді. Очікуваний продукт. За значенням. Зрощення, значення не випливає зі значень окремих слів, наприклад правити теревені (базікати), давати тягу (бігти, утікати), точити ляси (вести пусті розмови). Єдності, значення умотивоване окремими словами, наприклад тримати язик за зубами (мовчати), виводити на чисту воду (викривати), зробити з мухи слона (перебільшити). Сполучення, одне слово має зв’язане значення, наприклад брати участь, досада бере (Ворон, с. 163). За частиномовним значенням. Іменникові називають предмет чи явище (наріжний камінь, біла ворона) і є підметами чи додатками. Прикметникові називають ознаки (кров з молоком, не остання спиця в колесі) і є означеннями. Дієслівні називають дію (мотати на вус, товкти воду в ступі) і є присудками. Прислівникові (як на долоні, ні в зуб ногою) є обставинами. Вигукові (от тобі й раз, хай йому грець) уживаються нарівні зі звичайними вигуками (Ющук, с. 44, 45). Учитель показує речення Нечуя-Левицького «…вона догадалась, що вже наговорила сім мішків гречаної вовни, й прикусила язика». Питання. Яким членом речення виступає кожен з виділених фразеологізмів? Відповідь. Сім мішків гречаної вовни є додатком (дурниць), а прикусила язика є присудком (замовкла), бо фразеологізм сприймається як один член речення (Ющук, с. 45). Активність 3. Спостереження за прикладами про походження, 6 хв. На слайді таблиця джерел. Питання. Що спільного в кожному ряду? Очікувані відповіді та висновки. Спостереження за життям і працею, наприклад розмотати клубок (з мови пряль), під один гребінець (з мови перукарів), ставити знак рівності (з математики). Іншомовні запозичення, наприклад буря у склянці води. Античні міфи і література, наприклад прокрустове ложе, нитка Аріадни, сади Семіраміди. Висловлювання з Біблії, наприклад Содом і Гоморра, вавилонське стовпотворіння. Висловлювання видатних людей, наприклад «Вогонь в одежі слова» (І. Франко) (Ворон, с. 165, 166). Приклад перекладу. Російський вираз ни к селу ни к городу українською передають як ні до села, ні до міста (Ворон, с. 165). Учитель додає, що крилаті слова є влучними висловами видатних осіб, цитатами з творів, назвами персонажів і реалій, наприклад ахіллесова п’ята, прокрустове ложе, і з часом набувають ознак фразеологізмів (Ющук, с. 45). Зверніть увагу. Фразеологізми з мови на мову, як правило, дослівно не перекладаються, бо в них найбільше виявляється національна специфіка мови (Ющук, с. 45). Висновок для відповіді на проблемне питання. Значення фразеологізму цілісне й не дорівнює сумі значень слів.

Закріплення 9 хв

Учитель: Видає завдання по черзі, на кожне дає 2 хвилини і перевіряє фронтально. Четверте завдання перевіряє вибірково за зошитами.
Учні: Виконують завдання в зошитах, проговорюють відповіді, виправляють помилки.

Рефлексія 4 хв
Учитель: Пропонує прийом «Одне речення» і веде усне обговорення.
Учні: Письмово відповідають на проблемне питання, потім усно оцінюють свою роботу.

Домашнє завдання 2 хв
Учитель: Оголошує і коментує домашнє завдання, відповідає на запитання.
Учні: Записують завдання в щоденник, уточнюють незрозуміле.

Завдання для закріплення

1. Упізнавання. Виберіть із кожної пари фразеологізм. 1) біла ворона чи біла хустка; 2) сім чудес світу чи сім яблук; 3) собака на сіні чи собака на подвір'ї.
Відповідь: Фразеологізми: біла ворона, сім чудес світу, собака на сіні. У виразах біла хустка, сім яблук і собака на подвір'ї кожне слово має пряме значення.

2. Класифікація. Визначте, до якої групи за частиномовним значенням належать фразеологізми наріжний камінь, мотати на вус, кров з молоком, ні в зуб ногою.
Відповідь: Наріжний камінь є іменниковим, мотати на вус є дієслівним, кров з молоком є прикметниковим, ні в зуб ногою є прислівниковим.

3. Джерела. Визначте джерело кожного фразеологізму. 1) нитка Аріадни; 2) Содом і Гоморра; 3) під один гребінець; 4) буря у склянці води.
Відповідь: Нитка Аріадни походить з античних міфів, Содом і Гоморра з Біблії, під один гребінець з мови перукарів (спостереження за працею), буря у склянці води є іншомовним запозиченням.

4. Редагування речення. Замініть слово «утік» фразеологізмом зі слайда, не змінюючи змісту. «Побачивши поліцію, злодій утік». Поясніть, яким членом речення стане фразеологізм.
Відповідь: Побачивши поліцію, злодій накивав п'ятами. Фразеологізм накивав п'ятами означає втік і виступає присудком.

Диференціація

Сильним: Складіть два речення з фразеологізмом роззявити рота так, щоб він мав різні значення (здивуватися і загаятися, задивитися). Визначте його частиномовну групу та синтаксичну роль у кожному реченні (Плющ, с. 232).

Підтримка: Алгоритм. 1) Знайдіть стійке сполучення. 2) Замініть його одним словом. 3) Визначте, яке запитання воно ставить у реченні. Зразок на іншому прикладі. У реченні «Мати мокрим рядном накрила сина» вираз мокрим рядном накрити означає вилаяти

(Ющук, с. 43), тому це дієслівний фразеологізм і він присудок. За таким зразком розберіть вираз «Дід тримає язик за зубами».

Домашнє завдання

Базове: Вивчити § 12 (с. 43–45) і виконати вправу 64 (значення фразеологізму до речі в різних реченнях) та вправу 66 (заміна виділених слів фразеологізмами).

За вибором: На вибір. Вправа 67 (письменники, яким належать крилаті слова) або коротке повідомлення про походження одного фразеологізму для шкільної радіоперерви (Плющ, с. 232).

Рефлексія

Прийом «Одне речення». Письмово (2 хвилини) кожен відповідає на проблемне питання одним реченням. Зразок відповіді. Значення фразеологізму цілісне й образне, воно не складається зі значень окремих слів, тому його не можна зрозуміти і перекласти слово в слово. Усно (2 хвилини) учні завершують речення «Найцікавішим сьогодні був фразеологізм… тому що…» та кажуть, що ще потребує повторення.

Історична довідка

Фразеологізми виникають зі спостережень людей за навколишньою дійсністю, з мови різних професій, античних міфів, Біблії та висловлювань видатних людей. Наприклад, вираз під один гребінець прийшов із мови перукарів, а прокрустове ложе з античних міфів (Ворон, с. 165, 166). Крилаті вислови з часом набувають ознак фразеологізмів (Ющук, с. 45).

Джерела:

- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 43
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 43, 44
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 44
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 44, 45
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 45
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 45, 46
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 46, 47
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 47
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 48
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 49
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 49, 50
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 50, 51
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 51, 52
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 52
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 52, 53
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 53

- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 53, 54
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 54, 55
- Українська мова (Ющук) 10 клас, с. 55, 56